

<https://doi.org/10.7124/visnyk.utgis.21.1-2.1601>

До 80-річчя від дня народження

АНАТОЛІЙ ІВАНОВИЧ ОПАЛКО

26 вересня 2023 року виповнилося 80 років Анатолію Івановичу Опалку — кандидату сільськогосподарських наук, професору, провідному науковому співробітнику відділу генетики, селекції та репродуктивної біології Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України, голові Черкаського відділення Українського товариства генетиків і селекціонерів імені М. І. Вавилова.

Анатолій Іванович народився 26 вересня 1943 року в окупованому місті Умань, Київської (нині Черкаської) області у сім'ї медичних працівників.

З малолітства допомагав дідусеві доглядати за присадибним садом, а починаючи з четвертого класу середньої школи зачитувався передплачуваним мамою журналом «Юний натураліст», завдяки чому й визначився, що обов'язково стане селекціонером.

У 1960 році після закінчення Черкаської середньої школи № 1 вступив до Уманського сільськогосподарського інституту (нині Уманський національний університет садівництва). Під керівництвом доцента М. І. Бондаренка у 1965 році захистив дипломну роботу з нових методів селекції яблуні й отримав фах — вчений агроном-плодоовочівник.

У 1965–1977 рр. Анатолій Іванович працював агрохіміком-інструктором зональної агрохімічної лабораторії Черкаської обласної сільськогосподарської станції, проходив строкову службу в армії, спочатку снайпером, а потім топогеодезистом ракетного дивізіону, працював рулетником Уманського МБТІ, майстром із озеленення м. Умань, науковим співробітником лабораторії селекції пшениці Українського науково-дослідного інституту землеробства Південного відділення ВАСГНІЛ (нині Інститут землеробства НААН України). Без відриву від виробництва підготував дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата сільськогосподарських наук на тему «Вивчення індукованої мутаційної мінливості багаторічного люпину *Lupinus polyphyllus* Lindl.», яку захистив у 1975 році за спеціальністю «селекція і насінництво».

У 1977–2005 рр. працював в Уманському сільськогосподарському інституті, зокрема на посаді доцента кафедри генетики, селекції та насінництва, у 2004–2005 рр. виконував обов'язки завідувача цієї ж кафедри, у 1986–1988 рр. заступника декана агрономічного факультету, а у 1988–1999 рр. — проректора з міжнародних зв'язків. У 1986 році започаткував міжвузівські обміни студентами з університетами США і Європи на безвалютній основі. Упродовж наступних років були укладені і виконувалися міжнародні угоди з багатьма навчальними й науковими закладами Австрії, Великої Британії, Італії, Німеччини, Польщі, США, Франції, Чехії та інших країн.

У 1981–1983 рр. згідно з розпорядженням Міністерства сільського господарства СРСР А. І. Опалко працював в Західній Африці, у Гвінейській республіці (Конакрі), де французькою мовою читав курс генетики і селекції рослин у Канканському університеті.

З 2005 року працює у Національному дендрологічному парку «Софіївка» НАН України на посадах завідувача відділу фізіології, селекції, генетики та мікроклонального розмноження рослин, заступника директора з наукової роботи, а з 2016 року й дотепер на посаді провідного наукового співробітника відділу генетики, селекції та репродуктивної біології рослин.

За сумісництвом періодично читав курси генетики й селекції плодкових і овочевих культур як доцент, а потім професор кафедри генетики, селекції та біотехнології рослин Уманського національного університету садівництва. З 1969 року є членом Українського товариства генетиків і селекціонерів імені М. І. Вавилова, а з 2003 року — голова Черкаського обласного відділення цього товариства.

А. І. Опалко вперше сформулював поняття загальної і специфічної антропоадаптивності як спроможності генотипу стабільно задовольняти потреби людини, а також забезпечувати опірність проти антропічних чинників (негативного впливу господарчої та іншої діяльності людини). Він розробив наукові основи теорії антропоадаптивності окремих культивованих рослин й методи селекції на здатність забезпечувати щорічну врожайність і якість продукції; витривалість проти збудників хвороб та шкідників, абіотичних стресів; пристосованість до механізованого догляду й збирання врожаю, транспортування і тривалого зберігання та перероблення; спроможність ефективно акумулювати сонячну енергію і використовувати родючість ґрунту, рости на забруднених фонах без нагромадження в урожаї шкідливих речовин (пестицидів, нітратів, солей важких металів, радіонуклідів тощо), а також здатність задовольняти специфічні комплекси потреб людини-виробника, переробника й споживача стосовно технологічності і якості нових сортів. За результатами досліджень опублікував понад 400 наукових і методичних праць, з-поміж яких є публікації англійською, французькою й польською мовами, а також цитовані у наукометричних базах Scopus та Web of Science.

У складі авторських колективів взяв участь у створенні декількох сортів, при виведенні яких застосовувався добір на антропоадаптивність, зокрема відомих в Україні сортів озимої пшениці — Поліська 80, Поліська 85 та Щедра Поліська, сортів груші — Бере Десятова та Уманська ювілейна, сортів фундуку — Софіївський 2 та Софіївський 15, а також холодостійких сортів хурми — Дар Софіївки, Ювілейна Косенка та Адольф Лішук. Новизна розробок А. І. Опалка з колегами з питань удосконалення методів селекції та запровадження у селекцію рослин біотехнологічних методів підтверджена вісьмома патентами України.

Водночас з науковою Анатолій Іванович веде плідну педагогічну роботу. Протягом 1977–2023 рр. під його керівництвом захистили дипломні роботи понад 200 випускників, з-поміж яких нині є науковці, доктори й кандидати наук, викладачі вищих навчальних закладів, державні діячі й успішні підприємці. Бере участь у підготовці кадрів через аспірантуру. З-поміж підготовлених ним шести кандидатів наук є селекціонери й насінняри кукурудзи, селекціонери плодкових культур, зокрема глоду, а також кандидати біологічних наук з ботаніки груші й ірги.

Разом із колегами з інших вузів у 1995 р. А. І. Опалко взяв участь у підготовці типової навчальної програми з курсу генетики рослин з основами генної і клітинної інженерії для вищих аграрних закладів освіти України. У 1996 р. ініціював розробку першої в Україні комплексної навчальної програми з курсу «Селекція плодкових і овочевих культур для плодоовочевих факультетів вищих аграрних закладів освіти III–IV рівнів акредитації», а у 2001 році очолив авторський колектив для підготовки вдосконаленої програми цього курсу. Титульний автор виданого у 2000 році першого в Україні підручника «Селекція плодкових і овочевих культур» та виданих у 2004 та 2012 рр. однойменних навчальних посібників, а також співавтор посібника з прикладної генетики й селекції фундуку та термінологічного словника-довідника з біоекології для студентів вищих навчальних закладів у 2008 і 2022 рр. відповідно. Він член редколегій ряду збірників наукових праць і журналів в Україні і за кордоном, зокрема фахового із біологічних та сільськогосподарських наук (категорії «Б») міжнародного наукового он-лайн журналу *Journal of Native and Alien Plant Studies*, який видає Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, та кількох виданих в американсько-канадському видавництві Apple Academic Press збірників, зокрема цитованих у наукометричних базах Scopus (*Ecological Consequences of Increasing Crop Productivity: Plant Breeding and Biotic Diversity* та *Heavy Metals and Other Pollutants in the Environment: Biological Aspects*), а також цитованого у Web of Science (*Temperate Crop Science and Breeding: Ecological and Genetic Studies*).

Робота у Національному дендрологічному парку «Софіївка» НАН України виявила кращі його здібності. Тут він за підтримки директора

«Софіївки» член-кор. НАН України, доктора біологічних наук, професора І. С. Косенка організував унікальну лабораторію мікроклонального розмноження деревних рослин. На пропозицію А. І. Опалка у 2009 році в «Софіївці» започатковано проведення щомісячного міжвідомчого наукового семінару «Автохтонні та інтродуковані рослини», в якому беруть участь провідні фахівці з різних наукових установ НАН та НААН України, Міністерства освіти і науки України, іноземні вчені, що сприяє зростанню наукового потенціалу не лише працівників «Софіївки», а й інших установ-партнерів, а міжнародна наукова конференція «Етноботанічні традиції в агрономії, фармації та садовому дизайні», на якій обговорюються питання етноботаніки як складової етнокультурних традицій, що визначають культурну ідентичність цивілізованих народів, котра з 2018 року щороку проводиться в Національному дендрологічному парку «Софіївка» НАН України, стала справжнім форумом законаних у національну культуру біологів-інтелектуалів усього світу.

А. І. Опалко — почесний громадянин м. Дейвіс (шт. Каліфорнія, США); Відмінник аграрної освіти; лауреат Премії НАН України імені

М. Г. Холодного за видатні наукові роботи в галузі ботаніки, фізіології та екології рослин; нагороджений Відзнакою Національної академії наук України «За професійні здобутки» та регіональною Відзнакою «За заслуги перед Уманщиною».

Упродовж усього життя оточення Анатолія Івановича Опалка сприймає його як невиправданого ідеаліста, хоча він сам називає себе «похмурим оптимістом», котрий переконаний, що все буде добре, однак не так швидко, як нам хочеться. Це справжній генератор ідей, *regretium mobile*, що працює на благо суспільства.

Дорогий наш, ювіляре, від щирого серця зичимо Переможного миру, міцного здоров'я, родинного затишку, благополуччя, невичерпної енергії, творчих успіхів, нових звершень!

З роси й води Вам, дорогий Анатолію Івановичу!

Президія Українського товариства генетиків і селекціонерів імені М. І. Вавилова

Редколегія журналу «Вісник Українського товариства генетиків і селекціонерів»